

NAVRATIL SZONJA: A JOGÁSZI HIVATÁSRENDEK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON (BUDAPEST: EÖTVÖS KIADÓ 2014) 180.

Navratil Szonja minden kétséget kizáróan egyedi témával ismerteti meg olvasóit: kutatásában három meghatározó jogász hivatás – az ügyvédi, a bírói és az ügyészi pálya – szerepét mutatja be a magyarországi modernizáció és a polgárosodás folyamatában. A téma egyedisége abban rejlik, hogy a magyar jogtudomány „ez idáig nem a hivatások oldaláról, társadalomtudományi megközelítésben, hanem jellemzően intézménytörténeti szempontból vizsgálta” a témát (11. o.). A szerző alapvető célja teljesül, hiszen a jogászok társadalomtudományi módszerekkel valóban nem vizsgálták saját hivatásaik történetét, míg a szociológusok és a történészek elsődleges kutatási és érdeklődési területeit jellemzően nem a jogtudomány felől lehet meghatározni. A kötet interdiszciplináris szemlélete miatt mindhárom tudományág képviselőinek vonzó lehet, ugyanakkor épp e jellemzője miatt a tágabb olvasóközönség is érdeklődéssel fordulhat Navratil Szonja olvasmányos munkája felé.

E sokoldalú megközelítésnek természetesen lehetnek sajátos hátrányai is: a szociológusoknak esetleg túl történeti, történészeknek túl szociológiai, a jogászoknak pedig – a különböző tudományágak szűken és alapvetően régimódi definíciója szerint – „túl társadalomtudományinak” tűnhet a kutatás. Szeretném e ponton személyes véleményemet bemutatni. Egyfelől azok pártján állok, akik nem húznak éles választóvonalat szociológusok, politológusok és jogászok közé; nyilván e területek képviselői egyedi szemüvegen keresztül látják a világot, ugyanakkor inkább e területek szintézisét helyezem előtérbe, semmint hogy a különbségeket hangsúlyozzam. Másfelől kutatómunkám is e határok feszegetéséről szól: társadalmi tanulmányok (tehát alapvetően szociológiai) szakon kezdtem, nemzetközi tanulmányok mesterszakon folytattam, jelenleg pedig egy jogász doktori képzésen vagyok hallgató és az MTA Jogtudományi Intézetében dolgozom, ahol uniós szakpolitikákkal foglalkozom.

A szerepek jelentőségét a fentiekkel együtt sem lehet azonban teljes mértékben negligálni: egy jogász mást láthat érdeminek vagy központi problémának, mint egy politológus. Magamat ez utóbbihoz sorolva, kritikám egy része is e szerepfelfogásból adódik. A szerző olyan fontos eseményeket, törvényeket és az állampolgárok életét alapvetően befolyásoló tényezőket említ meg a könyvében, melyek önmagukban értelmezhetetlenek a korabeli politikai környezet figyelembevételével. A szerző elsődleges megfontolása az lehetett, hogy a mű koherenciája megőrzésének érdekében nem tér ki politikátörténeti részletekre. Ugyanakkor amellet érvelek, hogyha Navratil Szonja – legalább egy-egy bekezdés erejéig – kitért volna arra a politikai kontextusra, amelyben például a *numerus clausus* megszületett, akkor az a könyv javára válhatott volna. A különböző törvények és rendeletek nyilván nem légüres térben keletkeznek, így azok csak politikai elemzéssel nyerik el teljes értelmüket. Ráadásul a rövid politikátörténeti kitérők egybecsengtek volna a könyv interdiszciplináris jellegével is, amelyet a szerző maga is szívesen hangsúlyoz.

Először azonban érdemes szót ejteni a kutatásnak keretet adó elméletekről. Kifejezetten szerencsésnek tartom, hogy a szerző egy külön fejezetet szentel az

elméleteknek. Ráadásul Navratil Szonja pont olyan arányban és mértékben tárgyalja a vonatkozó teóriákat, hogy az még egy laikusabb olvasót sem tántorít vissza azok megismerésétől, hiszen érthetően és olvasmányosan mutatja be őket. Ráadásul egy ilyen nagy ívű munka első számú feladata valóban az elméletek bemutatása, ez egyfelől keretet ad a szűkebb kutatási témának, másfelől pedig a szerző tanúbizonyságot tesz arról, hogy munkájával valóban újdonságot mutat be a korábbi kutatók munkáihoz képest. Az elméleti fejezetben így megismerhetjük a foglalkozásszociológia legfontosabb szerzőit, valamint olvashatunk a jogász hivatásokkal kapcsolatos kutatásokról is. Az elméleti rész tömör, de rendkívül átgondolt és gondosan megszerkesztett fejezet érzését kelti.

Azonban a könyv néhány lelkes olvasója – beleértve magamat is – egy apróságot hiányolhat az elméletek kapcsán: a szerző mintha elfelejtett volna, legalább néhány mondat erejéig, visszautalni a teóriákra. Az elméleteket végül is azért részletezzük, mert a tudományos diskurzushoz szeretnénk valamit hozzáadni – néha csak egy apróbb építőelemet, néha pedig alapvető újdonságot. Bármi is legyen a helyzet, az utolsó fejezetben szívesen olvastam volna arról, hogy a szerző – eredményeinek tudatában – hogyan viszonyul a korábban kidolgozott kutatásokhoz. Egyébként Navratil Szonja, még ha nem is explicit módon, de egy mondat erejéig utal arra, hogy a nemzetközi szakirodalomhoz képest milyen magyar sajátosságot fedezhetünk fel a jogász hivatásokban: „a bírák, az ügyészek és az ügyvédek hivatásbeli különbségek ellenére a szabályozás megváltoztatását, helyzetük javítását a korszakban végig az államtól várták.” (163. o.)

Az elméleti fejezetet egy szintén igényesen összeállított statisztika követi. A szerző megkerülhetetlen hazai társadalomtörténésekre hivatkozik (például Gyáni Gábor vagy Kövér György), akiknek a munkái valóban átfedést mutatnak Navratil Szonja munkájával. Megismerkedhetünk a joghallgatók létszámának változásaiival a 19. század végétől a 20. század első negyedéig, valamint társadalmi helyzet alapján áttekinthetjük, hogy miképp oszlott meg az egyetemek és a főiskolások aránya. Ezek az adatok hozzájárulnak a teljes képhez, ugyanakkor kevésbé világos, hogy ezek a statisztikai információk milyen magyarázóerővel rendelkeznek a különböző jogász hivatások modernizációs szerepével kapcsolatban. Másképp szólva az a kérdés merül fel, hogy a szerző fő kutatási kérdése milyen összefüggésben van azzal, hogy például a joghallgatók aránya hogyan változott az évek során. Egyébként nyilván van kapcsolat a két tényező között, azonban erre a szerző nem tesz nyílt utalást, így apróbb hiányérzetet okozhat az olvasónak, hiszen az ismertetés túl magyarázatot nem olvashatunk.

A bevezető részeket a kutatás fő gerince követi. A szerző három nagy részre bontotta munkáját: „Kutatásom kezdőpontja a független igazságszolgáltatás létrejötte” (9. o.), amelyet a szerző az *1868. évi LIV. tc.*-re vezet vissza. Azért erre esett a választás, mert ez a törvény alakította át a hazai felsőbíráskodás szervezetét, ugyanakkor a címben is tetten érhető 1869. év, ezzel utal a IV. törvényre, amelyet viszont az igazságszolgáltatás függetlensége kezdetének szoktak tekinteni. A szerző szerint „a két jogszabály együttes alkalmazása folytán beszélhetünk csak modern értelemben vett igazságszolgáltatásról” (9. o.), így mindkét évet a kez-

dés esztendejének jelölte meg. A kutatás befejező időpontjaként a szerző 1937-et választotta két okból: egyfelől – keretes szerkezetet adva a kutatásnak – ez utóbbi évben lép életbe az új rendtartási törvény, másfelől pedig a szélsőjobboldali állam térnyerése miatt a jogászság életében új fejezet kezdődött.

A következő felosztással találkozhatunk: (I.) 1868/1869–1900, (II.) 1900–1920, valamint (III.) 1920–1937. Az első fejezetben a modern jogászi hivatásokról, a másodikban a megújult szerepekről és törekvésekről, míg a harmadikban leginkább az új rendtartási törvényről és annak következményeiről olvashatunk. E hármas felosztás logikus, a szerző az olvasó számára jól elhatároltan és érthetően tagolta kutatását. Egy gondolat azonban végigvonul a teljes kutatáson: nevezetesen, hogy a bírói kar számára a függetlenség kizárólagos szempontja a fizetésük emelése. Ennek a hangsúlyozása egyfelől nyilvánvalóvá teszi, hogy mi a különbség a bírók és az ügyvédek között: míg előbbiek kizárólag anyagilag, utóbbiak elvontabban is értelmezték a függetlenséget. Az olvasásérzetet enyhén rontja, hogy a szerző számos helyen és sokszor elismétli ezt az alapvető állítását, sokszor visszaköszön ez a tézis. Miközben érthető, hogy ez a szerző egyik kulcsmondata, az olvasó mégis úgy érezheti, hogy a különböző helyeken felbukkanó érvelés néhol már-már túlhangsúlyozott.

A könyv központi témáját adó kutatás 1868-tól kezdődik. A szerző nagyon pontosan mutatja be azt a többlépcsős folyamatot, ahogyan a modern bírósági szervezetrendszer kiépült. Megtudhatjuk – többek között –, hogy a két ítélőtáblát Pesten és Marosvásárhelyen lehetett megtalálni, a bírákat a király nevezte ki, az ítélkezést Ferenc József nevében történt, de olvashatunk a bírák felelősségéről, áthelyezéséről és kényszernyugdíjazásáról, valamint az ügyvédek és közjegyzők tevékenységéről is. Továbbá megismerhetjük a 19. században élő bírók függetlenségéhez legfontosabb hiányzó szempontokat is. Somlyódy István 1900-as évek elején megjelent kutatásából tudjuk – idézi a könyv szerzője –, hogy legalább hat ok hátráltatta a függetlenség érvényesülését: (1) az albírók fizetése olyan alacsony volt, hogy aláásta a bírói függetlenség kialakulásának lehetőségét, (2) a miniszter visszavonhatta a vizsgálóbíró kirendelését, (3) a kiegészítő kúriai bírói tisztséget viselők előléptetései az igazságügy-miniszter kegyétől függött, (4) jogorvoslati lehetőség nem volt elérhető, (5) a megüresedett állások betöltésére nem volt törvényi szabályozás, valamint (6) – a már sokat emlegetett – alacsony bírói fizetés.

A kutatás második része nagyon izgalmas fordulattal kezdődik: az ügyvédek az idők során a jogállamiság és a közszabadságok elkötelezett híveivé váltak. A legizgalmasabb, hogy a kutatások szerint ugyanakkor ennek a jelenségnek nincs egyértelmű magyarázata. Egy elmélet szerint – amit Karády Viktor jegyez – a „zsidóság modernizációs szerepvállalása és a jogászi hivatás találkozása olyan csoportot eredményezett, amely szinte egyedülként egyszerre volt elkötelezett a jogállamiság és a modernizáció iránt” (82. o.). Ugyanakkor az is lehetséges magyarázatként szolgálhat, hogy az ügyvédek egyfajta küldetésstudattal rendelkezve úgy érezték, hogy legfőbb feladatuk a jogállamiságért való küzdelem. Ebben az időszakban kerül felszínre három alapvető probléma is: alacsony jövedelem, képzési nehézségek és túlzásfúltság. Az első és a harmadik természetesen összefügg egymással, hiszen a

jövedelem egyre több ügyvéd között oszlott meg. Ugyanakkor mégis érdekes jelenség, hogy a különbségek ellenére mégsem szakadt szét az ügyvédi szakma két vagy több csoportra, hanem – szerepkörét megőrizve – a jogállam örének szerepét töltötte be. Ezzel szemben a bírói kar törekvései anyagi természetűek voltak. Céljukat 1920-ban érték el, hiszen ekkor alkották meg a bírói külön státuszról szóló törvényt.

Megismerkedünk az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület első időszakával is. Ez az egyesület a kezdetekben érdekvédelmi mozgalomként indult, azonban az 1910-es évektől már az egyesület törekvései jórészt a fizetés javítására koncentráltak, ezzel együtt pedig nyilván a függetlenség került a törekvések középpontjába. Ez utóbbi feladata mellett véleményezte és javaslatokat fűzött a törvénytervezetekhez. Ugyanakkor nem általában kritizálták a törvényeket, hanem egy-egy paragrafus kapcsán írtak hosszabb véleményt. Hosszas érdekérvényesítés után azonban elérték legfontosabb céljukat: külön státust kaptak a bírók és az ügyészek, egyúttal pedig megemelték a jövedelmüket is. Két apróság azonban kevésbé logikus vagy érthető. Egyfelől szerkezetileg kérdéses, hogy miért csak ezután ismerkedünk meg a bírói fizetésekkel. Ésszerűbb lenne, ha először ez utóbbi fejezet került volna bemutatásra (végül is az előzmények), majd az érdekérvényesítés folyamata, és végül a külön státusz elnyerése. Másfelől, bár átfogó képet kapunk a bírói fizetésekről összehasonlító táblázatokon keresztül, azonban az olvasó nem feltétlenül van azzal tisztában, hogy 5 000 korona körüli fizetés milyen életkörülményt tudott biztosítani az érintett időszakban. Másképp szólva a számokon kívül néhány utalást lehetett volna arra tenni, hogy ez a bér körülbelül mire volt elég, ha már éppen a fizetés emelése volt a bírák egyik fő célja függetlenségük elnyerése érdekében.

Az ügyvédek szerepe ebben az időszakban kristályosodott ki: legfőbb feladatuk a jogrend és a jogállam megőrzése és előmozdítása volt. Ugyanakkor feladatuk megőrzéséhez nekik is szükségük volt a megfelelő jogszabályi környezethez, tehát végül is autonómiájuk és függetlenségük biztosításához. Ezzel függ össze a rendtartási törvény, hiszen mind az autonómiát, mind a függetlenséget alapjaiban sérthette, amely később nem adott teret az ügyvédi szerepek betöltéséhez, sőt meg is szüntette azt.

„A deprofessionalizáció folyamata először csak fellazította, majd szétverte az ügyvédi kar egységességét. A professziót összetartó erő ugyanis az autonómia és a függetlenség talaján kialakuló jogállami értékek kiállításában testesült meg, a szerep eltűnésével pedig a professzió egysége is elveszett.” (102. o.)

Mindenesetre ebben az időszakban, ahogyan maga a szerző is fogalmaz, az ügyvédeket épp az különböztette meg a többi jogász hivatástól (bíráktól és ügyészekről), hogy a demokrácia elkötelezett hívévé váltak. Ez a szerep azért a 20. század elejére esett, mert a professzionalizáció folyamata ekkor teljesedett ki. Másképp szólva az ügyvédek ekkor találták meg társadalmi szerepüket.

A túlszűfolttság és az alacsony jövedelem a vizsgált korszak végéig megoldatlan problémává vált. A diákság nagy része azért felvételizett jogászképzésekre, mert az ügyvédi szakma a függetlenséggel kecsegtetett. A függetlenség olyan fon-

tos volt, hogy a meglévő problémák (például anyagi gondok) ugyan fenyegetőek voltak, de autonómiájukért cserébe nem akarták feladni. Később, az 1910-es évek környékén, a zárt szám bevezetését már kevésbé ideológiai, semmint pragmatikus okok miatt elleneztek. A szakma nagy része szerint ugyanis a szakmában dolgozó ügyvédek száma valóban probléma volt. Ugyanakkor az érvelés úgy hangzott, hogy a *numerus clausus* nem segít a megoldásban. Megjelenik egy narrativa, amely egyébként a Horthy-korszak egészére is jellemző, miszerint a törvény bevezetése megkésett és felesleges is. „A *numerus clausus*szal kapcsolatos szemléletváltás és a jövedelmi problémák megoldatlansága miatt a demokrácia melletti kiállás kárhóztatása már az 1930-as évek diskurzusához vezet el bennünket.” (114. o.) A kutatásnak ezen a pontján egy rövid politikatörténeti előzmény kívánatos lett volna. Lehet azzal érvelni, hogy a kutatás fő kutatási kérdésétől elvonná a figyelmet, ugyanakkor egyfelől a kutatás interdiszciplináris jellegével egybecsengett volna egy politikatudományi kitérő, másfelől pedig a jogállam megőrzése végtére is egy politikai cél, amelynek egyébként jogi vonzatai is vannak.

A kutatás harmadik része először az értelmiség válságával foglalkozik. A szerző különböző kutatásokat idéz, amelyekben előkerülnek a problémák. Például Laky Dezső szerint hajsza jellemezte az egyetemek felé törekvést. Szabolcs Ottó az értelmiség túltermeléséről beszél. Szerinte természetes megoldásként látszott, hogy valamilyen korlátozást be kell vezetni. Egy MTA-kutatás szerint (Kornis Gyula és Laky Dezső vezetésével) a probléma az egyetemek túlnépességében mutatkozott, illetve a felfelé irányuló mobilitásban nyilvánult meg. Két megoldást láttak: diplomák csökkentése vagy a szellemi munkaalkalmak növelése. A jogi diplomával rendelkező csoport kimagaslóan nagy arányban volt munkanélküli: az összes munkanélküli 31%-át jogi diplomával rendelkezők tették ki. Ennek kapcsán a szerző kimerítően foglalkozik a *numerus clausus*szal is. Az 1920. évi XXV. tc. arról rendelkezett, hogy az egyetemi felvételik alkalmával milyen szempontokat kell figyelembe venni. Ezek között szerepelt a nemzethűség, az erkölcsi megbízhatóság, a szellemi képességek, az egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma. 1928-ban módosították a törvényt, hiszen ez utóbbi szempont (népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó arányok) megszűnt, és helyette egy bonyolultabb rendszer vezettek be. A módosítás ellenére nyilvánvaló, hogy a törvény elsődleges célja a zsidó hallgatók felvételének korlátozása. A szerző megjegyzi, hogy a törvény ellenére 1932-ig folyamatosan emelkedett a zsidó hallgatók aránya, azonban a későbbi antiszemita megmozdulások következtében az 1937–38-as tanévben már 25%-kal csökkent a zsidó hallgatók aránya.

A szerző részletesen bemutatja a bírák helyzetét is, így megismerkedünk az 1920. évi XX. tc.-kel, amely a bírói fizetésjavítási mozgalom eredménye.

„A bírákat állami érdekből kiváltságosabb gazdasági helyzet illeti meg, mint a többi állami tisztviselőket, ennek oka, hogy a bíró az államnak nem olyan tisztviselője, mint a többi köztisztviselő, mert az államrendjét a jog tartja fenn. A bírónak függetlennek és szabadnak kell lennie, és ehhez szükség van az anyagi függetlenségre is.” (121-122. o.)

Azonban a bírói kar két táborra szakadt: egyfelől az alacsonyabb presztízű járásbírói és törvényszéki bírók hatalmas tömegére, valamint a nagy tekintélyű ítélőtáblák és Kúria bírónak csoportjára. Az egyetemi tanárok ebben az időben jól kerestek, csakúgy, mint a bírák és az ügyészek. Összehasonlítva a minisztériumi alkalmazottak fizetésével, a bírák fizetése 60%-kal is eltérhetett egy más területen dolgozó állami köztisztviselő béréhez képest. Ugyanakkor hiába volt nyilvánvaló ez a különbség a bírók és a többi közalkalmazotti fizetés között, az érintett törvény bevezetése után úgy érezte az előbbi csoport, hogy fizetési előnye elveszett. Ennek oka a világválságban keresendő, hiszen ebben az időszakban a fizetések elértékellenedtek. Nemcsak a fizetések csökkentek, hanem a bírói kar létszáma is: 1930-tól folyamatosan csökkent a bírói és az ügyészi álláshelyek száma.

A szerző megjegyzi az ügyvédekkel szemben, hogy a 20. században meghatározó volt a jogállam és a jogrend őre szerepe, ugyanakkor a Horthy-korszakban korlátozást állítottak a feladat teljesítése elé: a megélhetés és az anyagi biztonság veszélybe került. Ráadásul a hivatáson belül addig tapasztalt egység is kezdett felbomlani. A jogállam őrének szerepét végül a világgazdasági válság kérdőjelezte meg. A jogállam védelmét és megőrzését felváltotta a munkanélküliség és a válság okozta ellehetetlenülésről szóló diskurzus. Tovább fokozta a szerep megváltozott dinamikáját, hogy 1935-ben új elnök került a kamara élére. Az új vezető elsődleges célja az anyagi eredetű problémák rendezése lett, míg a közszabadságokért való kiállás kevesebb hangsúlyt kapott. 1936-ban a legfőbb téma az új rendtartási törvény, amellyel szemben eleinte még megfogalmaztak ellenvéleményeket, később azonban a Budapesti Ügyvédi Kamara közgyűlése megszűnik, vele együtt pedig az ellenvetések is. 1937-ben egyáltalán nem jelennek már meg nyilvánosan eltérő vélemények, így Köves Béla elnöki periódusa alatt eltűnik a jogállami értékekre törekvő szakmai diskurzus.

Összességében nagyon igényes kutatást olvashatunk Navratil Szonjától. Egyedi perspektívából világította meg a jogász hivatásrendek közelmúltját: a szerző arra volt kíváncsi, hogy az ügyvédek, a bírók és az ügyészek hogyan viszonyultak Magyarország modernizációjához. A szerző tudományos igényességgel, kimerítően, de mégis olvasmányosan tárgyalja a témát, így a kutatást a szakmai közönségen kívül laikus olvasóknak is könnyű szívvel lehet ajánlani.

*Szép Viktor**

* Kutatási asszisztens, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Lendület-HPOPs Kutatócsoport, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: szep.viktor@tk.mta.hu.